

Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija

ALVYDAS NOREIKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Šiuolaikinės filosofijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: alvydasn@gmail.com

Straipsnyje aptariamas Amerikos lietuvių sociologo Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologijos ir amerikiečių sociologo Talcotto Parsonso struktūrinio funkcionalizmo santykis. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimų metodologija kuriama remiantis ne tik Parsonso, bet ir kitų autorių idėjomis, siekiama atsakyti į klausimą, kiek Kavoliui pavyko sukurti metodologiniu požiūriu koherentišką parsonsoniško tipo struktūrinę funkcinę vaizduojamojo meno sociologiją. Tam tikslui aptariami pagrindiniai abiejų mokslininkų požiūriai į metodą, socialines meno funkcijas ir struktūrinės socialinės tikrovės ypatybes skirtumai. Argumentuojama, kad Kavoliui nepavyko sukurti iki galo koherentiškos parsonsoniško tipo meno sociologijos. Kavolio ir Parsonso požiūriai nesuderinami dviem atvejais. Pirma, abu autoriai skirtingai apibrėžia socialinių meno funkcijų pobūdį. Jei Parsonso menas atlieka *akivaizdžias* (įsisąmonintas ir laukiamas), tai Kavoliui – *latentiškas* (neįsisąmonintas ir nelaukiamas) *funkcijas*. Antra, abu mokslininkai, apibrėždami kultūrinį socialinės tikrovės aspektą, nevienodai interpretuoja amerikiečių antropologės Florence Kluckhohn vertybinių orientacijų teoriją.

Raktažodžiai: meno sociologija, struktūrinis funkcionalizmas, funkcinis aiškinimas, socialinės meno funkcijos, kultūriniai meno determinantai

ĮVADAS

Amerikos lietuvių sociologo Vytauto Kavolio meno studijos nusipelno dėmesio dėl trijų priežasčių. Pirma, mokslininkas pateikia bene labiausiai išplėtotą struktūrinės-funkcinės vaizduojamojo meno sociologijos versiją. Antra, iš kitų XX a. trečiojo ketvirčio socialinių meno tyrimų Kavolio vaizduojamojo meno sociologija išsiskiria savo apimtimi. Joje siekiama apibendrinti visus to meto duomenis apie socialinį meno sąlygotumą. Trečia, vaizduojamojo meno tyrimai suvaidina reikšmingą vaidmenį formuojantis bendrajai Kavolio kultūros sociologijos metodologijai.

Kavolio vaizduojamojo meno sociologija plėtojama dviem kryptimis. Pirma, nagrinėjama, kokį poveikį meninei išraiškai ir turiniui daro įvairūs socialiniai bei kultūriniai veiksniai. Rezultatyviausi pasirodė besantys meninės išraiškos tyrimai. Šia tema publikuojama per dešimt straipsnių ir jų pagrindu parengiama monografija *Artistic Expression – Sociological Analysis* (Kavolis 1968), tuo tarpu turinio tyrimai pasilieka parengiamosiose fazėse. Antra, aiškinamasi, kaip socialinė tikrovė veikia meninės išraiškos formų tobulumą, ar, Kavolio žodžiais tariant, *meninį kūrybiškumą*. Šios tyrimų krypties rezultatai apibendrinami monografijoje *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences* (Kavolis 1972).

Metodologinį Kavolio vaizduojamojo meno sociologijos pagrindą sudaro amerikiečių sociologo Talcotto Parsonso struktūrinis funkcionalizmas. Parsonso įtaka juntama kiekviename Kavolio meno tyrimų metodologijos dalyje – metodo formavime, meno ir jo socialinės kilmės konteksto apibrėžime. Nepaisant šios įtakos, Kavolio vaizduojamojo meno sociologija

nėra tik taikomoji Parsonso meno teorijos versija. Amerikiečių sociologas nepalieka nei išbaigtos socialinės meno teorijos, nei tikslų nurodymų, kaip turi būti taikomas struktūrinis-funkcinis metodas tiriant meno reiškinius. Todėl, siekiant Parsonso struktūrinį funkcionalizmą pritaikyti konkrečių meno reiškinių analizei, Kavoliui tenka jį papildyti naujomis idėjomis, o kai ką ir pakeisti. Apie tai, kad nemechaniškai priima Parsonso teorines nuostatas, netiesiogiai pripažįsta ir pats Kavolis, kalbėdamas apie bendrąsias savo teorinių pažiūrų ištakas: „Aš pakliuvau į Harvardą tuo metu, kai ši teorinė perspektyva viešpatavo Amerikos sociologijoje. Buvo galvojama, kad struktūrinis funkcionalizmas yra sociologijos metodas apskritai. Atrodė, kad socialiniuose moksluose galima pasiekti visų tikslų, naudojantis šiuo visrakčiu, visuotiniu metodu. Aš tam nevisiškai pasidaviau, tačiau mano galvojimas, be abejo, formavosi toje aplinkoje. Savo darbuose bandžiau vienyti to metodo atstovus ir jo kritikus“ (Kavolis 2000: 16).

Atsižvelgiant į tą aplinkybę, kad tyrimų metodologija kuriama remiantis skirtingais teoriniais šaltiniais, straipsnyje ketinama aptarti Kavolio vaizduojamojo meno sociologijos koherencijos klausimą: kiek Kavoliui pavyksta sukurti metodologiniu požiūriu koherentišką parsonsoniško tipo struktūrinę-funkcinę meno sociologiją? Siekiant atsakyti į šį klausimą Kavolio meno sociologija bus lyginama su Parsonso struktūriniu funkcionalizmu. Lyginant abiejų mokslininkų požiūrį į metodą, socialines meno funkcijas bei struktūrinės socialinės tikrovės ypatybes, pagrindinis dėmesys bus skiriamas tam, kas labiausiai skiria abu autorius, ir klausimui, ar nustatyti skirtumai įveikiami, ar ne.

PRIEŽASTINIS IR FUNKCINIS AIŠKINIMAS

Metodo srityje Kavolis ir Parsonsas teikia pirmenybę skirtingiems aiškinimo tipams. Parsonsas yra chrestomatinis funkcinio aiškinimo atstovas. Savo teoriniuose svarstymuose jis vadovaujasi prielaida, kad kiekviena sistema egzistuoja dėl to, kad dar didesnės sistemos kontekste ji atlieka tam tikrą funkciją ir taip prisideda prie jos palaikymo. Kaip nurodo Zenonas Norkus (2005: 25–27), nagrinėdamas sistemų funkcijas mokslininkas vadovaujasi keturių funkcijų schema, žinoma AGIL pavadinimu. Pagal šią schemą sistemos atlieka *adaptacijos* (išorinės aplinkos atžvilgiu), *tikslo siekimo*, *integracijos* ir *latencijos* (normatyvinių modelių (normų ir vertybių) pastovumo užtikrinimas) funkcijas. *Socialinio veiksmo sistemos*, kuri yra didžiausio masto sistema, atveju *besielgiantis organizmas* atlieka prisitaikymo prie išorinės aplinkos funkciją, *asmenybė* – tikslo siekimo, *socialinė sistema* – integracijos, o *kultūra* – latencijos funkciją. Tuo tarpu Kavolis vaizduojamojo meno sociologijoje konstruoja vien priežastinius aiškinimus. Kaip nurodo pats mokslininkas (Kavolis 2000: 18), analizuodamas meninės išraiškos formas jis suformuluoja kelis šimtus hipotezių apie priežastinius ryšius tarp konkrečių meninių formų ir sociokultūrinių veiksnių.

Socialinių mokslų metodologijoje funkcinis aiškinimas ir jo santykis su priežastine analize interpretuojamas įvairiai. Vienais atvejais abu aiškinimo tipai traktuojami kaip savarakiški, tačiau neuniversalūs tyrimo būdai. Paprastai funkciškai nagrinėti siūloma tik gamtinę, socialinę, psichologinę ir kultūrinę tikrovę, o priežastingai – tik fizinę tikrovę. Kitais atvejais funkcinė analizė, kaip teleologinio aiškinimo atmaina, atmetama kaip neatitinkanti moksliskumo kriterijų ir vieninteliu validžiu metodu pripažįstama priežastinė analizė. Trečiu atveju funkcinis aiškinimas suvokiamas kaip pats savaime nepakankamai mokslinis ir pabrėžiama būtinybė jį papildyti priežastiniu aiškinimu. Dažniausiai tokio požiūrio besilaikantys autoriai užima redukcionistinę poziciją funkcinio aiškinimo atžvilgiu. Vienas iš tokių autorių amerikiečių filosofas Danielis Little'as funkcinę analizę apibūdina kaip „sudėtingą priežastinio

aiškinimo atmainą“ (Little 1991: 112). Pagal Little'ą, išplėsta funkcinė analizė turi tenkinti tris reikalavimus. Ką nors aiškinant funkciškai, turi būti parodyta, kad jis 1) nuolat egzistuoja socialinėje sistemoje, 2) turi galią sukelti pasekmes ir 3) egzistuoja dėl to, kad pasižymi minėta galia. Paskutinį reikalavimą, mokslininko įsitikinimu, sunkiausia įgyvendinti, nes turi būti paaiškinta, kokios priežastys paskatino kokio nors dalyko (institucijos ar praktikos) atsiradimą bei palaiko tolesnį jo egzistavimą, ir paaiškinta „taip, kad atsiskleistų, koku būdu sistemos kaip visumos poreikiai veikia to dalyko vystymąsi“ (Little 1991: 99).

Tai, kad meną Kavolis aiškina priežastingai ir kartu neatsisako funkcijos sąvokos, leidžia jį priskirti prie autorių, kurie pasisako už funkcinės analizės papildymą priežastiniu aiškinimu. Į vaizduojamojo meno aiškinimo schemą įtraukdamas priežastinę analizę mokslininkas siekia nustatyti konkrečių meno turinį sudarančių vaizdinių, meninės išraiškos formų ir jų funkcionalumo ypatybes: kokie vaizdiniai ir meninės formos kokių veiksmų atžvilgiu kokią funkciją atlieka ir kokį vaidmenį, atliekant tą funkciją, vaidina meninės išraiškos formos tobulumas. Kavolio žengtas teorinis žingsnis neprieštarauja Parsonso požiūriui į funkcinės ir priežastinės analizės santykį. Parsonsas pripažįsta galimybę vietoj funkcinio aiškinimo naudoti priežastinę analizę (Parsons 1965), tik jos naudojimui jis kelia sąlygą, kad priežastinių ryšių būtų ieškoma sistemos, kurioje visi veiksniai susaistyti abipusės priklausomybės ryšiais, kontekste. Tokią sąlygą atitinka Kavolio meno aiškinimas. Atsižvelgiant į tai, kad mokslininkas pripažįsta ne tik socialinės tikrovės įtaką menui, bet ir grįžtamąjį pastarojo poveikį jai, jo nustatytas koreliacijas galima traktuoti kaip parsonsoniškas abipusės priklausomybes.

SOCIALINĖS MENO FUNKCIJOS

Kavolio ir Parsonso meno sampratos skiriasi dviem atžvilgiais. Pirmiausia abu autoriai nurodo nevienodą pagrindinių meno funkcijų skaičių. Parsonsas išskiria tik vieną pagrindinę meno funkciją. Pagal jį, meno kūriniai visų pirma reguliuoja individų emocinį santykį su juos supančia aplinka – gamta, konkrečiais individais (taip pat ir pačiais savimi), socialinėmis grupėmis (*kolektyvais*) ir kultūros kūriniais, kitaip sakant, atlieka *afektyvios orientacijos funkciją* (Parsons 1951: 384–427). Prie nepagrindinių meno funkcijų mokslininkas priskiria pažintinę, moralinę ir pasaulėžiūrinę funkcijas.

Kavolis diferencijuotai sprendžia meno funkcijų klausimą. Jis atskirai aptaria, ką daro stilius ir turinys. Kiekvieno vaizduojamojo meno aspekto atveju jis išskiria po dvi pagrindines funkcijas.

Pirmoji meninės išraiškos formų funkcija – reguliuoti grupės individų emocinį santykį su socialine aplinka, arba afektyvios orientacijos funkcija: „<...> Pagrindinė socialinė meno stiliaus funkcija – formuoti ar iš naujo emociškai sustiprinti polinkį, veiksmo situacijas suvokti tam tikrais struktūruotais būdais“ (Kavolis 1968: 5). Šiuo atveju stilius gali skatinti individus emociškai priimti arba atmesti tam tikrus tikrovės aspektus ar objektus. Antroji stiliaus funkcija – užtikrinti socialinės sistemos ir asmenybės integralumą, arba *integracijos funkcija*. Stilius integruoja socialinę sistemą individų emocijas susiedamas su socialine struktūra bei kultūra. Kavolis rašo: „Kai sutrikdoma santykinė socialinės sistemos pusiausvyros būseną, asmeninės emocijos atsiskiria nuo socialinių sąlygų (įskaitant ir techninę aplinką) bei kultūros simbolių ir menas yra labiau reikalingas kaip socialinių sąlygų, kultūrinių tradicijų ir individualių emocijų pakartotinio susiejimo „prasmingais“ ryšiais priemonė“ (Kavolis 1972: 137–138). Asmenybės sistemą stilius integruoja suderindamas jos pusiausvyrą griaunančią motyvaciją su priešingo tipo motyvacija, pavyzdžiui, sėkmės motyvaciją – su saviraiškos motyvacija. Mokslininkas sako: „<...> Kokybiniu požiūriu

sėkmingos meno formos gali būti traktuojamos kaip stiprių, bet priešingų motyvacijų suderinimo pavidalai“ (Kavolis 1972: 145–146).

Meno kaip asmenybę integruojančio veiksnio samprata yra pakankamai giliai išsiskynusi Vakarų mąstyme. Bene pirmasis tokią meno sampratą pateikė žymus XVIII a. vokiečių menininkas ir filosofas Friedrichas Schilleris. Ieškodamas būdų, kaip įveikti Immanuelio Kanto suformuluotą perskyrą tarp polinkio ir pareigos bei negatyvų specializacijos poveikį asmenybei, Schilleris išplėtoja *estetinės sąmonės* sampratą, pagal kurią individas, patirdamas estetinį išgyvenimą, įveikia savo prigimties susiskaidymą ir pasiekia jos harmoningą vienybę. Pasak Schillerio, estetinėje būsenoje nelieka prieštaravimo nei tarp polinkio bei pareigos, nei tarp atskirų individo sugebėjimų. Visus žmogiškos prigimties elementus ji suvienija į harmoningą visumą. Jis sako: „O pasidavę mėgavimuisi tikru grožiu, mes tokią akimirką vienodu mastu valdome ir savo pasyviąsias, ir veikliąsias galias, ir vienodai lengvai galėsime pakrypti į rimtumą ir žaismę, į ramybę ir judrumą, į pasidavimą ir priešinimąsi, į abstraktų mąstymą ir žiūrą“ (Schiller 1999: 113). Schillerio požiūrį į meną perima Jenos romantikai Friedrichas Schlegelis, Novalis, Ludwigas Tieckas, Augustas Schlegelis bei su jais vienu metu suartėjęs vokiečių klasiškos filosofijos atstovas Friedrichas Schellingas. Šilieriška estetinės sąmonės samprata nepraranda aktualumo ir XX amžiuje. Psichologijoje ją savitai plėtoja šveicarų psichoanalitikas Karlas G. Jungas (Jung 1996: 102–177), filosofijoje – Frankfurto mokyklos atstovas Herbertas Marcuse (Marcuse 2002: 124–170), o meno sociologijoje – indų sociologas Radhakamalas Mukerjee (Mukerjee 1954: 33–34).

Integracijos funkciją, kiek ji liečia socialinę sistemą, Kavolis traktuoja kaip išvestinę iš afektyvios orientacijos funkcijos. Tačiau toks teorinis žingsnis yra pagrįstas tik iš dalies. Tuo galima įsitikinti pasiremiant amerikiečių sociologo Roberto K. Mertonso *disfunkcijos* samprata.

Disfunkciją Mertonas apibrėžia taip: „Socialinė disfunkcija – tai bet koks procesas, pakertantis socialinės sistemos stabilumą ar išlikimą“ (Merton 1996a: 96). Šia sąvoka, abejodamas funkcionalistiniu optimizmu, kad viskas, kas egzistuoja sistemoje, prisideda prie jos palaikymo, mokslininkas neketina visiškai jo paneigti. Jam nepriimtinas tik neribotas optimizmas. Nuosaikus funkcionalistinis Mertonso optimizmas pasireiškia jam darant prielaidą, kad joks sistemos elementas negali būti absoliučiai disfunkciškas. Priešingu atveju jis neegzistuos sistemoje. Tad disfunkciškas elementas tam tikru atžvilgiu yra ir funkciškas. Savybė tuo pat metu būti funkcišku ir disfunkcišku įvardijama *sudėtine funkcija ir disfunkcija* (*composite function-and-dysfunction*). Nurodomos dvi sudėtinių funkcijų ir disfunkcijų atsiradimo priežastys. Pirmoji priežastis yra susijusi su skirtingų veikėjų užimama vieta socialinėje struktūroje: „<...> Diferencijuotoje visuomenėje socialinių modelių pasekmės skiriasi nevienodai jos struktūroje išsidėsčiusių individų, socialinių grupių ir sluoksnių atžvilgiu“ (Merton 1996a: 97). Pavyzdžiui, santykinai laisvai prieinamas aukštasis išsilavinimas yra funkciškas socialinių grupių, kurios anksčiau neturėjo galimybių jį įgyti, atžvilgiu, tačiau disfunkciškas socialinės sistemos stabilumo požiūriu. Antroji priežastis yra susijusi su ta aplinkybe, kad kiekvienas socialinis veikėjas turi atlikti įvairias funkcijas. Todėl vienos funkcijos atžvilgiu tas pats dalykas gali būti funkciškas, o kitos – disfunkciškas. Pavyzdžiui, „grupei reikia socialinio sutelktumo tam, kad būtų užtikrintas jos tapatybės pojūtis, bet šiam poreikiui skiriant pernelyg daug dėmesio gali nukentėti poreikis efektyviai veikti siekiant bendrų tikslų“ (Merton 1996a: 98), ir atvirkščiai.

Nepaisant pabrėžiamo meno funkcionalumo, Kavolio meno sampratoje glūdi ir jo disfunkcionalumo idėja, kurią implikuoja autoriaus daroma prielaida, kad stilius gali skatinti

ne tik teigiamus, bet ir neigiamus jausmus socialinės tikrovės atžvilgiu. Turimi mintyje tokie neigiami jausmai, kurie nukreipti ne į tai, kas kenkia socialinei sistemai, bet į pačią socialinę sistemą bei reikšmingas struktūrines jos ypatybes, pavyzdžiui, ekonominę, politinę ar socialinės stratifikacijos sistemą. Todėl stiliai ar atskiri jų elementai, skatinantys individus emociškai nepritarti socialinei sistemai ar konkrečioms struktūrinėms jos ypatybėms, negali būti traktuojami kaip prisidedantys prie socialinės sistemos stabilumo. Atvirkščiai, jie arba neleidžia sistemai pasiekti santykinės pusiausvyros būsenos, arba ją griaua. Kitaip sakant, jie atlieka ne integruojančią, bet *dezintegruojančią* funkciją. Tik teigiamą emocinį santykį su socialine sistema generuojantys stiliai ar atskiri jų elementai gali būti traktuojami kaip atliekantys integruojančią funkciją. Tad tik jų atveju integruojanti funkcija gali būti suvokiama kaip išvestinė iš afektyvios orientacijos funkcijos.

Būtina pažymėti, kad, be disfunkcijos idėjos, Kavolio meno sampratą su Mertonio struktūriniu funkcionalizmu sieja ir implikacija apie stilių, sudarytų iš funkciškų ir disfunkciškų elementų ar, amerikiečių sociologo žodžiais tariant, atliekančių sudėtines funkcijas ir disfunkcijas, egzistavimą. Tokie stiliai užimtų tarpinę padėtį tarp visiškai funkcionalių ir visiškai disfunkcionalių stilių. Pastaroji mintis tolesnėje tyrimų eigoje bus visiškai paties Kavolio eksplikuota.

Pirmoji vaizduojamojo meno turinio funkcija – afektyvios orientacijos funkcijos ekvivalentas. Turinio paskirtis – žadinti individų emocinį susidomėjimą socialine aplinka. Kavolis rašo: „Svarbiausia socialinė meno turinio funkcija – padėti lengviau pasiekti emocinę sąsają su beasmene sociokultūrine tikrove <...>“ (Kavolis 1964: 471–472). Antroji turinio funkcija – skatinti individus prisiimti tam tikrą emocinį krūvį turinčius elgesio vaidmenis (*behavioral roles*), arba *elgesio orientacijos funkcija*. Šią funkciją turinys gali atlikti dėl to, kad jis „atspindi specifinius elgesio vaidmenis (tai yra priedermes ir atlygį už nurodytą elgesį tam tikrų objektų atžvilgiu), kurių atžvilgiu menininkai ir jų publika išgyvena stiprius jausmus“ (Kavolis 1968: 199). Taigi turinys ne tik susieja individo emocijas su tam tikrais socialiniais-kultūriniais objektais, bet ir nurodo, kaip elgtis jų atžvilgiu ir ko už tai tikėtis.

Nepaisant skirtingo nurodyto pagrindinių funkcijų skaičiaus, Kavolio ir Parsonso meno sampratos nėra nesuderinamos. Jas jungia tai, kad abi meną laiko normatyviu ir sieja su vadovavimu emociniam individų gyvenimui.

Didesnių problemų nekelia ir Kavolio meno sampratoje glūdinti jo disfunkciškumo idėja. Priešingai įprastai nuomonei, Parsonsas neneigia disfunkcijų egzistavimo socialinėje sistemoje. Jų egzistavimą jis pripažįsta straipsnyje „Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory“ (Parsons 1954), kalbėdamas apie struktūrines klasinio konflikto priežastis. Nurodytos struktūrinės priežastys yra ne kas kita, kaip disfunkcijos. Mūsų svarstymų kontekste svarbu tai, kad tarp struktūrinių klasinio konflikto ištakų minimas ir kultūrinis konfliktas. Parsonsas rašo: „Atrodo, kad tiems, kurie diferencijuotoje socialinėje struktūroje užima labai skirtingas vietas, būdingas polinkis plėtoti skirtingas „kultūras“. Nuostatų sistemos, ideologijos ir situacijų apibrėžimai bus linę diferencijuotis daugiau ar mažiau priklausomai nuo darbo pasidalijimo sistemos bei kitų instrumentinio komplekso sudėtinių dalių, kaip antai santykio su rinka bei pelnu, struktūros. Šių diferencijuotų kultūrų vystymasis gali apsunkinti komunikaciją tarp socialinių grupių. <...> Ryškiausias šiuolaikinis to pavyzdys – priešingos modernios industrinės visuomenės verslo ir darbo grupių ideologijos“ (Parsons 1954: 330–331). Parsonso kultūrinio konflikto idėjai neprieštarauja ir prielaida, kad jis gali reikštis ir emocionalumą reguliuojančių normų srityje. Tad Kavolio meno sampratoje glūdinti mintis apie jo disfunkciškumą neprieštarauja bendrajai Parsonso mąstymo logikai.

Aptardami antrąjį Kavolio ir Parsonso meno sampratų skirtumą pasiremsime minėto Mertono *akivaizdžių ir latentinių funkcijų* perskyra. Pagal Mertoną, akivaizdžios funkcijos (*manifest functions*) yra išsąmonintos, o latentinės (*latent functions*) – neišsąmonintos: „<...> pirmosios nurodo tokias objektyvias pasekmes tam tikram vienetui (asmeniui, pogrupiui, socialinei ar kultūrinei sistemai), kurios prisideda prie jo prisiderinimo bei prisitaikymo ir kurios tam buvo numatytos, o antrosios – į nenumatytas ir nesuvoktas tokio pat pobūdžio pasekmes“ (Merton 1996b: 89). Kalbėdamas apie normatyvinę meno veikimą Parsonsas turi mintyje išsąmonintas ir laukiamas pasekmes asmenybei ir socialinei sistemai, tuo tarpu Kavolio nurodytos pagrindinės meno funkcijos yra latentiškos. Pagal jį, nei autorius, nei auditorija nieko nenutuokia apie meninės išraiškos formų bei vaizdinių pasekmes visuomenei ir jos narių emociniam gyvenimui. Tad šiuo atveju galima fiksuoti pirmąjį Kavolio ir Parsonso pažiūrų nesuderinamumą.

KLUCKHOHNIŠKŲ VERTYBINIŲ ORIENTACIJŲ INTERPRETAVIMO PROBLEMA

Siekdamas apibrėžti svarbiausias kultūrinės vaizduojamojo meno sąlygas Kavolis pasiremia amerikiečių antropologės Florence Kluckhohn *vertybinių orientacijų* teorija, tačiau antropologės nurodytas vertybines orientacijas jis interpretuoja kitaip nei Parsonsas.

Kluckhohn vertybines orientacijas išskiria pagal tai, kokias jos sprendžia kultūrinės problemas, „neišvengiamai kylančias iš žmogaus padėties“ pasaulyje. Pagal ją, egzistuoja penkios tokio tipo problemos: 1) koks yra žmogiškosios prigimties pobūdis, 2) koks žmogaus santykis su gamta (ir antgamtinė tikrove), 3) koks žmogaus santykis su laiku, 4) koks žmogiškosios veiklos pobūdis ir 5) koks žmogaus santykio su kitais žmonėmis pobūdis. Atitinkamai egzistuoja ir penkios vertybinės orientacijos: orientacija žmogiškosios prigimties atžvilgiu (*orientation to human nature*), orientacija gamtos atžvilgiu (*orientation to nature*), laiko orientacija (*time orientation*), veiklos orientacija (*activity orientation*) ir santykio orientacija (*relational orientation*).

Pasak Kluckhohn, kiekvienoje kultūroje koegzistuoja visi bendražmogiškų problemų sprendimų – *vertybinių orientacijų* – variantai, skiriasi tik jų įtakingumo laipsnis. „Kiekviena visuomenė, be vyraujančio vertybinių orientacijų profilio, turi ir daug nepastovių ar pavaduojančių profilių (*variant or substitute profiles*). Be to, tiek vyraujančių, tiek pavaduojančių profilių atveju beveik visada egzistuoja alternatyvių vertybinių orientacijų preferencijų *hierarchija*“ (Kluckhohn, Strodbeck 1961: 10). Nevienodas hierarchinis vertybinių orientacijų išsidėstymas lemia ir kultūrų skirtumus. Taigi, laikydamosi universalistinės pozicijos, Kluckhohn siekia nesumažinti ir kultūrinių žmonių skirtumų.

Parsonsas pasinaudoja Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija, siekdamas apibrėžti *kognityvinių simbolių*, ar *įsitikinimų*, sistemos, kuri reguliuoja pažintinį individų santykį su aplinka, struktūrą. Tokia jos interpretacija atsiskleidžia Parsonso prisipažinimui, kad Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija daro įtaką jo veiksmo situacijos elementų klasifikacijai, kuri savo ruožtu sudaro kognityvinių simbolių sistemos diferenciacijos pagrindą: „Ši pagrindinių kognityvinės orientacijos krypčių klasifikacija tam tikrais atžvilgiais primena dr. Kluckhohn klasifikaciją ir yra jai skolinga <...>“ (Parsons 1962: 169).

Analizuojant Kluckhohn vertybinės orientacijos sampratą atsiskleidžia, kad kognityvistinė minėtų vertybinių orientacijų interpretacija nėra visiškai adekvati. Vertybinę orientaciją Kluckhohn apibrėžia kaip turinčią tris aspektus – kognityvinį, ekspresyvinį ir vertinamąjį, ar nukreipiantįjį (*directive*): „Vertybinės orientacijos yra sudėtingi, tačiau aiškiai (hierarchiškai) struktūruoti principai, išplaukiantys iš trijų analitiškai atskiriamų vertinimo

elementų – kognityvinio, emocinio ir nukreipiančiojo – sąveikos, kurie suteikia nuolatinei žmogaus veiksmų ir minčių, susijusių su „bendražmogiškų“ problemų sprendimu, srovei tvarką ir kryptį“ (Kluckhohn, Strodtbeck 1961: 4). Pirmenybę amerikiečių antropologė teikia nukreipiančiajam aspektui: „<...> Teigiame, kad nukreipiantysis viso proceso aspektas yra svarbiausias formuluojant vertybinės orientacijos sąvoką“ (Kluckhohn, Strodtbeck 1961: 5). Reiškia, vertybinės orientacijos nurodo, kuriam iš alternatyvių bendražmogiškų problemų sprendimo būdų teikti pirmenybę; kitaip sakant, kaip privalu žvelgti į žmogiškąją prigimtį, gamtą, laiką, žmogiškąją veiklą ir kitus žmones. Todėl pagal statusą Kluckhohn vertybinės orientacijos prilygsta parsonsoniškomis *vertybinių orientacijų normoms*, kurios sprendžia vertybinių orientacijų konfliktus ir nurodo, kuriai iš konfliktuojančių vertybinių orientacijų teikti pirmenybę.

Universalistinio pobūdžio Kluckhohn vertybinių orientacijų teorija yra paranki Kavoliui, siekiančiam nustatyti universalius vaizduojamojo meno determinantų tipus. Šią teoriją mokslininkas perima nemodifikuotu pavidalu ir, įvardydamas minėtas vertybines orientacijas „pagrindinėmis nuostatų pasaulio atžvilgiu organizavimo kategorijomis“ (Kavolis 1965: 1), pabrėžia ne kognityvinį, bet vertinamąjį jų aspektą. Tuo remiantis galima teigti, kad kluckhohniškos vertybinės orientacijos Kavolio vaizduojamojo meno sociologijoje prilygsta parsonsoniškomis vertybinių orientacijų normoms. Atsižvelgiant į tai, kad šių normų sistemą Parsonsas struktūroja remdamasis kitais pagrindais (Parsons 1962: 170–172), galima konstatuoti antrąjį Kavolio ir amerikiečių funkcionalisto pažiūrų nesuderinamumo atvejį.

IŠVADOS

Į straipsnio pradžioje keltą klausimą, kiek Kavoliui pavyko, remiantis amerikiečių sociologo Parsonso ir kitų autorių idėjomis, sukurti metodologiniu požiūriu koherentišką parsonsoniško tipo struktūrinę-funkcinę vaizduojamojo meno sociologiją, galima atsakyti, kad pavyko, bet ne iki galo. Kavolio ir Parsonso požiūriai prasilenkia dviem atvejais. Pirma, abu autoriai skirtingai apibrėžia socialinių meno funkcijų pobūdį. Jei Parsonso menas atlieka *akivaizdžias* (įsisąmonintas ir laukiamas) *funkcijas*, tai Kavoliui – *latentiškas* (neįsisąmonintas ir nelaukiamas). Antra, abu mokslininkai nevienodai interpretuoja amerikiečių antropologės Kluckhohn vertybinių orientacijų teoriją. Parsonsas šią teoriją pasitelkia siekdamas apibrėžti *kognityvinių simbolių* sistemos, reguliuojančios pažintinį individų santykį su aplinka, struktūrą. Tuo tarpu Kavolio vaizduojamojo meno sociologijoje kluckhohniškos vertybinės orientacijos prilyginamos parsonsoniškomis *vertybinių orientacijų normoms*, kurios sprendžia vertybinių orientacijų konfliktus.

Gauta 2010 09 20
Priimta 2010 11 25

Literatūra

1. Kavolis, V. 1964. „Art content and social involvement“, *Social Forces* 42(4): 467–472.
2. Kavolis, V. 1965. „The value-orientations theory of artistic style“, *Anthropological Quarterly* 38(1): 1–19.
3. Kavolis, V. 1968. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
4. Kavolis, V. 1972. *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences*. Ithaca and London: Cornell University Press.
5. Kavolis, V. 2000. „Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų“, in *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 15–31.
6. Kluckhohn, F.; Strodtbeck, F. L. 1961. *Variations in Value Orientations*. Evanston: Row, Peterson.

7. Little, D. 1991. *Varieties of Social Explanation. An Introduction to the Philosophy of Social Sciences*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
8. Merton Robert, K. 1996a. "Social dysfunctions", in Robert K. Merton. *On Social Structure and Science*, ed. by P. Sztompka. Chicago and London: The University of Chicago Press, 96–100.
9. Merton Robert, K. 1996b. "Manifest and latent functions", in Robert K. Merton. *On Social Structure and Science*, ed. by P. Sztompka. Chicago and London: The University of Chicago Press, 87–95.
10. Mukerjee, R. 1954. *The Social Function of Art*. New York: Philosophical Library.
11. Norkus, Z. 2005. „Senoji kultūros istorija ir naujoji kultūrinė istorija“, *Lietuvos istorijos studijos* 15: 17–37. Prieiga per internetą: [http://www.lis.lt/index.php?id=archyvas&lang=LT&TomasID=15\(žiūrėta 2010 10 21\)](http://www.lis.lt/index.php?id=archyvas&lang=LT&TomasID=15(žiūrėta 2010 10 21)).
12. Parsons, T. 1951. *The Social System*. Glencoe: The Free Press.
13. Parsons, T. 1954. "Social classes and class conflict in the light of recent sociological theory", in T. Parsons. *Essays in Sociological Theory. The Revised Edition*. Glencoe: The Free Press, 323–335.
14. Parsons, T. 1962. *Toward a General Theory of Action. Theoretical Foundations for the Social Sciences*. New York: Harper & Row.
15. Parsons, T. 1965. "Cause and effect in sociology", in *Cause and Effect. The Hayden Colloquim on Scientific Method and Concept*, ed. by D. Lerner. New York: The Free Press, 51–73.
16. Schiller, F. 1999. *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
17. Маркузе, Г. 2002. „Эрос и цивилизация“, in *Эрос и цивилизация. Одномерный человек*. Москва: Издательство АСТ.
18. Юнг, К. Г. 1996. *Психологические типы*. Москва: Университетская книга.

ALVYDAS NOREIKA

Kavolis' sociology of visual arts

Summary

The article deals with the Lithuanian-American sociologist Vytautas Kavolis' sociology of visual arts and its relationship to Talcott Parsons' structural functionalism. A question is raised: How much Kavolis succeeded in founding the sociology of visual arts conforming to the principles of Parsons' structural functionalism? To answer this question, the main differences in the approach of both authors to the method, social functions of art and structural features of social reality are discussed. It is argued that Kavolis didn't succeed in full. Kavolis' sociology of visual arts differs from Parsons' structural functionalism in two respects. First, both authors conceive the character of the functioning of art differently. Parsons speaks about manifest functions of art, whereas Kavolis believes that art performs latent functions. Second, they differently interpret the American anthropologist Florence Kluckhohn's theory of value-orientations.

Key words: sociology of art, structural functionalism, functional explanation, social functions of art, cultural determinants of art